

La punitivitat i la seva explicació (1)

Alfonso Serrano Maíllo

PID_00183811

Els textos i imatges publicats en aquesta obra estan subjectes –llevat que s'indiqui el contrari– a una llicència de Reconeixement-NoComercial-SenseObraDerivada (BY-NC-ND) v.3.0 Espanya de Creative Commons. Podeu copiar-los, distribuir-los i transmetre'ls públicament sempre que en citeu l'autor i la font (FUOC. Fundació per a la Universitat Oberta de Catalunya), no en feu un ús comercial i no en feu obra derivada. La llicència completa es pot consultar a <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/es/legalcode.ca>

Índex

Introducció	5
Objectius	6
1. Què és la <i>punitivitat</i>?	7
2. L'augment de la punitivitat a Espanya	10
3. Una connexió entre nivells d'anàlisi?	15
4. Civilització i descivilització del càstig	18
4.1. El procés de civilització d'Elias	18
4.2. La teoria de la descivilització del càstig	21
4.3. Avaluació	26
5. La teoria del neoliberalisme i l'estat penal	28
Resum	32
Exercicis d'autoavaluació	33
Solucionari	35
Glossari	36
Bibliografia	37

Introducció

"No és cap benefici que una societat pensi en si mateixa com a civilitzada i en general amable envers els seus ciutadans, quan en realitat el cas és un altre."

Kury i Ferdinand (2008, pàg. 5)

En la seva definició clàssica, Sutherland inclou, en el cos de coneixements en què consisteix la criminologia, els **processos d'infracció de les lleis** i els **processos de reacció a la infracció de les lleis**. Naturalment, la disciplina, en la seva heterogeneïtat, coneix versions molt diferents entre elles d'aquests cossos de coneixements, o bé funcions. No obstant això, en general es pot afirmar que la part majoritària i més influent de la investigació i dels pensaments teòrics en la criminologia contemporània es pot situar en aquestes dues grans i heterogènies famílies.

Els processos d'infracció de lleis o, més en general, de normes fan referència a les **causes del fenomen delictiu**. Quan Sutherland es referia als processos de reacció a la infracció de les lleis estava pensant sobretot en el **control i prevenció del delicte**, o el que ell denominava *penologia*. Però també és cert que el delicte pot provocar reaccions diferencials a escala, verbigràcia, dels estats, les comunitats, el sistema d'administració de justícia, els individus, etc. I això es relaciona amb els processos de reacció a la infracció de les normes, entesa d'una manera solament una mica més àmplia. Per descomptat, a aquest sentit es refereix la bibliografia amb els termes *punitivitat* o *punitivisme*, encara que almenys algun autor prefereix parlar de *fermesa i benevolència enfront del delicte*.

Aquesta segona tradició –en sentit estricte, la de la punitivitat– ha començat a ocupar un lloc fonamental en l'actualitat i des de fa alguns anys. És fins i tot possible que sigui la preocupació més estesa en l'àmbit criminològic europeu. Al nostre parer, això constitueix un bon exemple d'una idea afortunada d'Augé: el resultat de la recerca són també **objectes d'estudi nous**.

Objectius

En aquest material didàctic, l'estudiant trobarà les eines bàsiques per a aconseguir els objectius següents:

- 1.** Comprendre què és la *punitivitat* o *fermesa* enfront del delictes i, en particular, saber distingir els diferents nivells d'anàlisi d'aquest objecte d'estudi.
- 2.** Familiaritzar-se amb les principals explicacions teòriques sobre la matèria.
- 3.** Conèixer la situació espanyola, en particular l'augment de la punitivitat almenys en l'àmbit legislatiu i penitenciari que s'ha experimentat al nostre país. Advertir les dificultats per a la investigació empírica de la punitivitat.
- 4.** Desplegar una actitud crítica enfront de desenvolupaments contemporanis i comprendre les aportacions potencials de la criminologia per a contrarestar-los.
- 5.** Advertir i valorar críticament els desenvolupaments contemporanis en matèria de punitivitat a Espanya i molts altres països occidentals.

1. Què és la *punitivitat*?

Fins ara hem revisat les explicacions teòriques més importants sobre la criminalitat i el delictes. En aquest sentit, hem estudiat respostes a preguntes del tipus per què hi ha persones amb més tendència que d'altres a delinquir i per què hi ha països o regions amb taxes delictives més altes que d'altres o en creixement. No obstant això, un altre objecte d'estudi important de la criminologia teòrica és el que s'ha denominat **punitivitat enfront del delictes**.

Davant un comportament que es considera rebutjable hi ha un ventall ampli de càstigs, que van dels més lleus als més greus.

Per exemple, a un jove reincident que entra en un habitatge i roba una televisió se'l pot deixar lliure sense sanció, aplicar-li una multa, la pena de treballs en benefici de la comunitat o empresonar-lo, i en aquest últim cas la privació de llibertat pot ser més o menys llarga.

En aquest sentit, un estat, una societat o una persona individual poden ser més o menys punitius segons apliquin o es mostrin favorables a aplicar càstigs més o menys durs. Així, la punitivitat es pot veure com una variable contínua que s'estén des de valors baixos fins a altres alts.

Una manera habitual d'interrogar per la punitivitat en enquestes de victimitat és mitjançant la pregunta següent:

"Parlem de seguretat ciutadana. Les persones tenen diferents opinions sobre les penes o sancions que s'haurien d'imposar als delinqüents. Prenguem, per exemple, el cas d'un home de 21 anys a qui es considera culpable de robar en una casa per segona vegada. Aquesta vegada se'n va endur un televisor de color. Quina de les penes següents considereu que és la més apropiada per a un cas així?

- 1) Multa.
- 2) Presó.
- 3) Treball comunitari.
- 4) Que se'l condemni, però que se suspengui la condemna.
- 5) Una altra pena."

Com es pot apreciar, aquí ens limitem a la punitivitat entesa com a càstig. Hi ha, en efecte, dimensions de la punitivitat que **no es corresponen amb el càstig**¹. Aquí, no obstant això, solament ens ocuparem de la perspectiva del càstig.

En realitat, la qüestió és molt més complexa, ja que no és clar que la punitivitat en relació amb el càstig tingui un caràcter unidimensional. És perfectament possible que estigui integrada per diverses dimensions, cadascuna relacionada amb variables explicatives diferents.

⁽¹⁾Per exemple, un règim pot afavorir mesures processals més o menys garantistes.

Per exemple, Kury i Obergfell-Fuchs van utilitzar preguntes sobre vint-i-sis formes delictives diferents per a mesurar la punitivitat (individualment), les quals inclouen des de la conducció sense carnet i el consum d'haixix fins a l'infanticidi i diverses modalitats de violació i altres delictes sexuals. Van sotmetre aquests ítems a una anàlisi de components principals i van trobar que una solució de cinc factors semblava la superior. Això suggereix que la punitivitat realment es componria de cinc dimensions diferenciables. Conclouen que "la punitivitat no és un constructe unificat, no existeix la punitivitat com a tal, sinó solament aspectes diferents de la mateixa" (Kury i Obergfell-Fuchs, 2008, pàg. 299). A continuació, sotmeten els cinc factors a anàlisis de regressió lineal amb les mateixes variables independents, amb resultats molt diferents entre ells (pàg. 296-297).

Encara que posicions com aquesta són més aviat extremes i han estat objecte de certes consideracions metodològiques, la veritat és que obren la porta al fet que, en efecte, la punitivitat pugui ser un constructe que englobi en el seu si coses relativament diferents entre elles.

Exemple

Per exemple, com en aquest estudi que les respostes d'un país o les actituds individuals no siguin homogènies per a tots els comportaments.

El que sí és clar és que la punitivitat, igual que el delicte, té diversos nivells d'anàlisi. Aquí ens n'ocuparem només de dos: l'estatal o sistèmic i l'individual.

1) El primer, el **nivell d'anàlisi sistèmica**, fa referència a la punitivitat d'un estat o país i això comprèn la seva legislació penal, com apliquen en la pràctica aquesta legislació penal els sistemes d'administració de justícia² i les taxes de persones que han rebut penes serioses i s'han executat, en particular la pena de mort i la presó.

⁽²⁾En sentit ampli, això és, incloent-hi la policia i la seva política d'arrestos, els jutges i tribunals i la seva tendència a condemnar i aplicar sancions serioses, els fiscals i la freqüència amb la qual sol·liciten sancions dures i recorren quan no ho aconseguen, etc.

Com comprovarem, hi ha proves que almenys en algunes d'aquestes facetes s'ha produït un augment de la punitivitat a escala estatal i que, en particular, Espanya és un país relativament punitiu. S'han ofert algunes explicacions d'aquests desenvolupaments que revisarem més endavant.

2) **Individualment**, una persona pot ser més o menys punitiva. També hi ha algunes teories explicatives en aquest àmbit, com la dels sentiments d'inseguretat.

Finalment, s'ha d'advertir que el mateix terme *punitivitat* pot ser discutible perquè té una certa **càrrega moral**: molts investigadors no tracten amb neutralitat aquest objecte d'estudi, sinó que el consideren una cosa negativa. Per això algun autor ha proposat substituir-lo per "firmeza o benevolència frente al delito" (Serrano Maíllo, 2011). En tot cas, aquí mantindrem el terme més habitual i estès de *punitivitat*. En la bibliografia s'utilitzen de vegades altres noms, com *renaixement punitiu*, *nova punitivitat* o *populisme punitiu*. Encara que almenys algun d'aquests termes són específics, no falten ocasions en les quals s'utilitzen de manera indistinta.

Com es pot endevinar ja, i igual que succeeix amb el concepte de *delicte*, el de *punitivitat* dista molt de ser clar.

Exemple

Molts investigadors la redueixen a escala estatal a les taxes d'empresonament que hi ha en un país o a si aquest preveu la pena de mort; mentre que d'altres, com hem vist en el cas de Kury i Obergfell-Fuchs, hi afegeixen nombroses dimensions i dibuixen un escenari d'una complexitat tan enorme que sembla difícil qualsevol aproximació científica.

2. L'augment de la punitivitat a Espanya

Diversos autors han detectat **un augment notable de la punitivitat de les nostres lleis penals**. Així es poden apreciar en la nostra legislació jurudico penal, des de fa més de quinze anys i sense ànim d'exhaustivitat:

- augments de les conductes tipificades com a delictives,
- ampliacions dels tipus penals ja existents,
- elevació de les penes (Serrano Maíllo, 2006).

Alguns autors es refereixen il·lustrativament a aquest procés legislatiu com una "expansió de les sancions penals" (Feeley i Simon, 1992, pàg. 460) o una "expansión del Derecho penal" (Silva Sánchez, 2001).

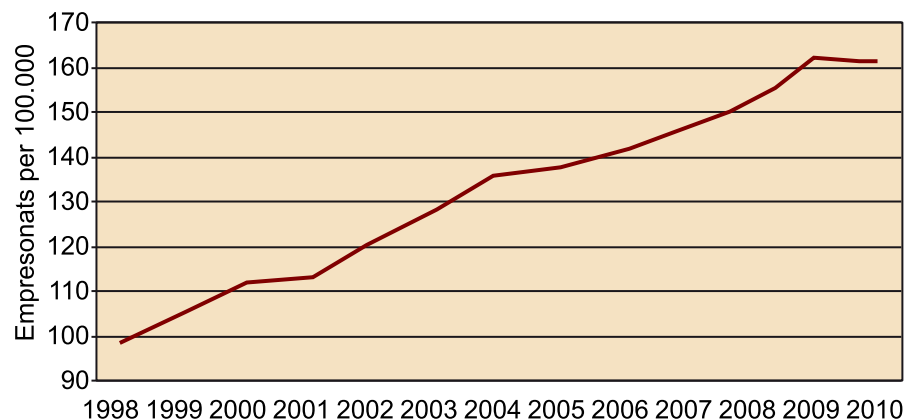
Observació

El Codi penal de 1995 era més punitiu que l'anterior, que paradoxalment procedia de l'època tardofranquista: el Text refós de 1973; mentre que des de la seva entrada en vigor el 1996, el Codi penal ha sofert no menys de vint-i-cinc reformes, les quals han seguit, amb poques excepcions, una tendència punitiva.

L'última gran reforma, la del 2010, igualment eleva la fermesa enfront del delictes (Serrano Maíllo i Serrano Gómez, 2007; Zugaldía Espinar, 2006).

En segon lloc, **la taxa de persones privades de llibertat a presons espanyoles també ha augmentat fortament**. L'augment, efectivament, ha estat imparable des de fa diversos lustres i ha aconseguit cotes completament desconegudes entre nosaltres. La figura 1 il·lustra aquestes dades.

Figura 1. Taxa d'empresonats a Espanya (per 100.000 habitants) (1998-2010)

El nombre d'interns es refereix a la mitjana de l'any complet, excepte per al 2010, en el qual es refereix a la mitjana per als onze primers mesos (quan s'ha consultat, la Direcció General d'Institucions Penitenciàries [DGIIIPP] no informa del total per a desembre del 2010). Població total nacional referida a l'1 de gener. A partir d'agost del 2010, sense dades de Catalunya.
Font: elaboració pròpia a partir de dades de la DGIIIPP i de l'Institut Nacional d'Estadística

González Sánchez (2011) ofereix evidència que aquest augment de la taxa d'interns a presons espanyoles ha estat constant des de 1975.

El mateix González Sánchez ha fet, a partir de les dades de SPACE, un resum d'altres dades importants sobre la punitivitat penitenciària a Espanya, i en general:

- 1) Espanya és el país de l'Europa occidental amb una taxa de presos més elevada.
- 2) És el tercer país de tot Europa amb una taxa de sobreocupació a les presons més alta (solament per darrere de Sèrbia i Xipre).
- 3) L'edat mitjana dels presos és similar a la de la resta d'Europa (35 anys).
- 4) Les penes de presó són relativament molt llargues (18 mesos de mitjana – més del doble de la mitjana). Hi ha moltes penes de 3 a 5 anys.
- 5) Hi ha relativament poques entrades a la presó (menys de la meitat de la mitjana), i molts individus entren a la presó sense sentència ferma.
- 6) Es produeixen relativament poques evasions (taxa de 2,5 enfront del 22,5 d'Europa).
- 7) La taxa de mortalitat i de suïcidis està en la mitjana (a Catalunya, no obstant això, és el doble).
- 8) Al dia, cada pres costa uns cinquanta euros, proper a la mitjana europea (a Catalunya, uns setanta-vuit euros).
- 9) A Espanya, entre 30.000 i 40.000 persones treballen directament a la presó.
- 10) D'aquest conjunt d'empleats, el 65% està destinat a seguretat i el 18%, a tractament. El percentatge de seguretat està en la mitjana; el de tractament és superior.
- 11) La raó de presos per custodi és de 4,2 (la mitjana europea és de 3,1).

La doctrina espanyola ha prestat també una certa atenció a la fermesa enfront del delictes dels ciutadans com a grup, això és, a **escala agregada o macrosociològica**.

La major part dels autors espanyols que han estudiat aquesta qüestió mantenen que la població espanyola no és especialment punitiva o ferma enfront del delictes.

Algunes enquestes generals dutes a terme pel Centre d'Investigacions Sociològiques han inclòs una pregunta relativa al suport a la pena de mort.

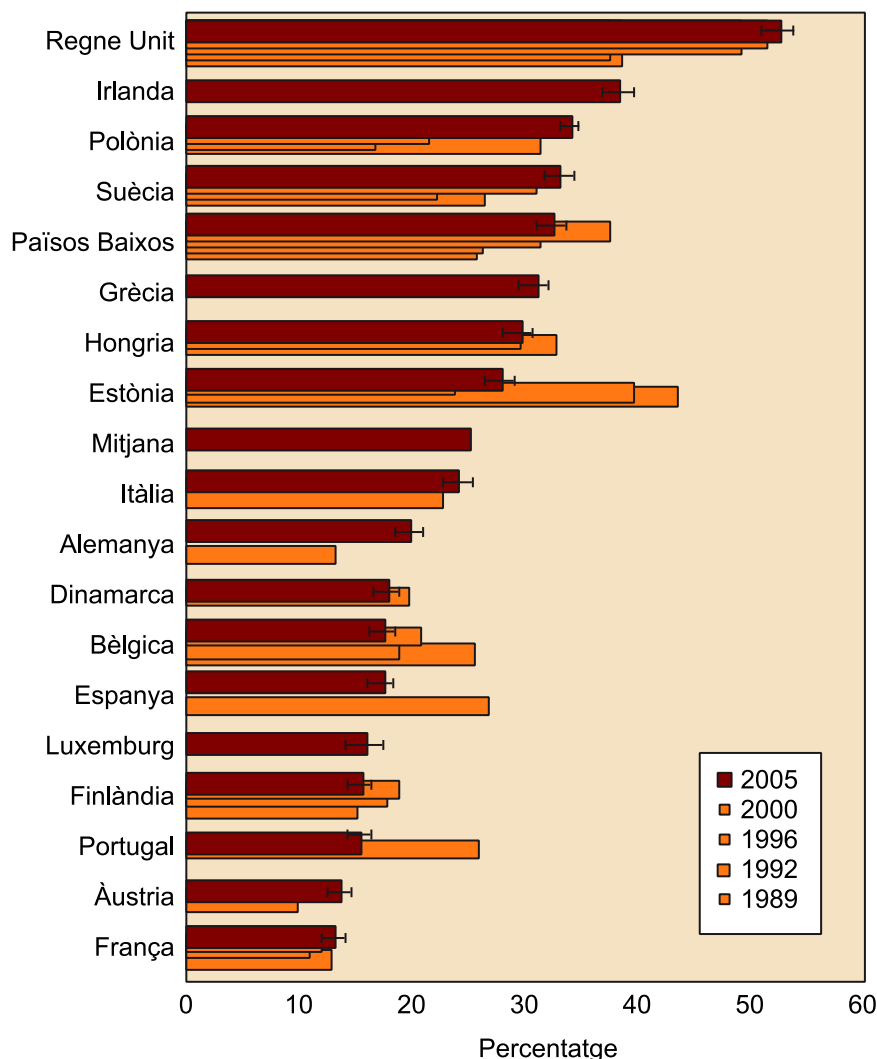
- 1) L'abril de 1996, solament un 14% sentia "més aviat simpatia" per la pena de mort, mentre que un 72% hi sentia "més aviat rebuig".
- 2) El desembre del 2001 i per a una població d'entre 15 i 29 anys d'edat, un 17,2% va dir estar "a favor" de la pena de mort i un 77,3%, "en contra".
- 3) Finalment, l'octubre del 2004, novament per a una població de 18 anys d'edat o més, el 18% hi estava "a favor" i el 72,2%, "en contra".

No obstant això, les comparacions entre aquestes enquestes no es poden justificar a causa de les grans disparitats metodològiques que hi ha entre elles. També s'han d'evitar les comparacions amb altres nacions a partir de dades com aquestes.

Un instrument habitual per al mesurament de la punitivitat i per a la comparació entre països són els **estudis de victimitat**, especialment els internacionals. Sovint, aquests pregunten per la "pena que s'imposaria a un jove de 21 anys que ha robat per segona vegada una televisió de color", i ofereixen diverses categories de resposta (multa, presó, serveis a la comunitat, etc.). En particular, són interessants les cinc onades de l'Enquesta internacional de víctimes del delictes (ICVS), una part de les dades de la qual procedeixen de l'Enquesta europea sobre delictes i seguretat (EU ICS). Espanya va participar (solament) en les enquestes de 1989 i del 2005.

La figura 2, presa de van Dijk (2007), és molt interessant en aquest punt perquè ofereix el percentatge d'enquestats en les ICVS 1989-2005 i EU ICS 2005 que preferien una pena de presó per al cas de robatori en habitatge amb reincidència –amb només dues dades, doncs, per a Espanya.

Figura 2. Percentatge d'enquestats en les ICVS 1989-2005 i EU ICS 2005 que preferien una pena de presó per al cas de robatori en habitatge amb reincidència

Font: van Dijk, 2007, pàg. 88, gràfic 3.15

Com es pot observar, Espanya mostra un nivell de punitivitat significativament inferior el 1989 en comparació del 2005. No obstant això, novament no és possible comparar aquestes dades entre elles a causa, entre altres raons, perquè la manera de recollir les dades va ser diferent: cara a cara al domicili de l'entrevistat el 1989 enfront de la telefònica el 2005. Dit amb altres paraules, no es pot saber si la diferència es deu a canvis en les actituds dels espanyols, efectes de la manera o d'altres.

Alhora, Espanya se situa en la **figura 2**, per a les dues enquestes en les quals va participar, per sota de la mitjana, en comparació de les seves companyes. Novament, la de 1989 exclou qualsevol comparació per l'especificitat de la manera de recollir les dades. Per a la del 2004-2005 s'ha d'advertir que també les comparacions amb altres nacions exigeixen una gran cautela, si no evitar-se. Es pot pensar en diversos problemes de diferent naturalesa que justifiquen aquesta desconfiança.

Altres enquestes espanyoles han inclòs també la pregunta del jove lladre rein-cident.

1) Catalunya va participar el 2000 en l'Enquesta internacional, i va resultar en el mesurament més baix de punitivitat de tots els participants (7% a favor de la pena de presó per al lladre de la televisió).

2) Més d'acord amb el percentatge de 1989 van ser les troballes de les enquestes de victimitat que es van dur a terme a Màlaga el 1993 i 1994 utilitzant la manera telefònica: 31,3% i 23,8%, respectivament.

3) García España i les seves companyes (2009) de la Universitat de Màlaga van utilitzar la pregunta en la seva enquesta nacional del 2009 i van trobar que un 21,7% triava la pena de presó, i també que l'opció preferida eren els treballs en benefici de la comunitat. Per diversos motius, en particular per l'especificitat de limitar el seu estudi a poblacions de més de 50.000 habitants, aquestes dades tampoc no es poden utilitzar ara en comparacions.

4) Varona Gómez (2008) inclou la pregunta en la seva enquesta per Internet a estudiants universitaris, però hi introdueix canvis notables que exclouen comparacions, a més que la seva mostra que no és representativa ni tan sols dels estudiants de la Universitat de Girona.

Deixant de costat diferències metodològiques ulteriors, cap d'aquests lloables esforços no té dades representatives, per la qual cosa no permeten estimar la punitivitat de la nostra població.

Així, possiblement la conclusió més assumible és que, encara que pel que sembla els polítics creuen que la població espanyola és relativament punitiva i demana més duresa contra els delinqüents, no hi ha proves suficients per a saber si és així o no.

3. Una connexió entre nivells d'anàlisi?

Una de les preguntes més interessants és si hi ha una connexió entre nivells d'anàlisi. Dit amb altres paraules, si la punitivitat a escala estatal i a escala de la població, o si la punitivitat a escala penitenciària i a escala legal, es troben connectades.

1) La primera hipòtesi és confirmada per l'anomenada **teoria de la democràcia en joc**.

D'acord amb aquesta teoria, un estat es torna més punitiu perquè és el que li demanen els ciutadans.

Atès que en democràcia els ciutadans haurien d'exercir algun rol en la política criminal, segons aquest mecanisme la democràcia desenvoluparia el seu joc normal.

Així, Marteache Solans i les seves companyes sostenen que:

"La opinión pública sobre política criminal es crucial, ya que es tomada en cuenta por los poderes públicos, y la percepción que tienen los políticos y los medios de comunicación sobre los intereses de la sociedad determina el desarrollo de políticas públicas en este ámbito." "En España, concretamente, el peso de la opinión pública ha llevado a que los agentes institucionales, responsables de la creación de la política criminal, otorguen un acceso directo a las demandas sociales en la elaboración de las leyes penales." (Marteache Solans i altres, 2010, pàg. 2 i 3)

Encara que una vegada més falten a Espanya estudis en profunditat sobre aquesta hipòtesi, hi ha seriosos dubtes sobre ella, i alguns autors arriben a suggerir que, més aviat al contrari, són els polítics els qui influeixen en les actituds punitives dels ciutadans (i no a l'inrevés, com indica la teoria de la democràcia en joc). Per exemple, Serrano Gómez (2006, pàg. XLI) afirma que:

"[...] desde el poder se crea un ambiente de temor en la población, para que acepten reformas penales que de otro modo resultarían impopulares."

2) La connexió entre punitivitat a escala penitenciària i legal ha tingut un aolliment especial a Espanya. La idea és que l'augment espectacular de la població penitenciària que s'ha produït al nostre país és conseqüència dels canvis legals dels últims quinze anys i, en particular, del Codi penal de 1995 – que, com s'ha avançat, va ser més punitiu fins i tot que el seu predecessor del període tardofranquista.

Així, Cid Moliné manté que:

Exemple

Per exemple, endureix la legislació penal o empresona més persones.

"parece correcto el diagnóstico [...] de que ha sido el endurecimiento de las penas producido por el CP 1995 [...] el principal responsable de que se haya producido este importante incremento de la población reclusa", "el CP de 1995 supuso un gran incremento punitivo [...] y este factor, por sí solo, explica el crecimiento de la población reclusa entre 1996-2006 de casi 20.000 personas." (2008, pàg. 6 i 23)

González Sánchez, en un estudi important, critica de manera contundent aquesta tesi d'acord amb tres arguments (2011, pàg. 10-11):

1) L'increment de la població carcerària havia començat molt abans de l'entrada en vigor del Codi penal de 1995. No solament això, segons les seves dades, el període immediatament anterior a aquest codi, això és, els anys 1984-1994:

"[...] experimentó un aumento más pronunciado que ningún período posterior por la tasa de encarcelamiento."

2) No solament han canviat les penes, sinó que les alteracions del dret penal són molt més profundes. I, finalment,

3) Espanya no és l'únic país on s'ha produït un augment de la població penitenciària, i és evident que aquests altres llocs no han experimentat renovacions tan profundes de les lleis penals com el nostre Codi penal de 1995.

González Sánchez esmenta, per la seva banda, el paper important de les drogues en l'augment de la població penitenciària, i suggereix que es tractaria d'una causa independent (pàg. 5 i 11); però en particular critica una tendència de la criminologia espanyola d'origen jurídic d'analitzar els problemes:

"[...] usando herramientas y conceptos que provienen casi exclusivamente del sistema penal, como si este fuese autónomo con respecto al resto de la sociedad" (pàg. 14). Al seu parer, "hay que tomar el Código penal de 1995 (o el Derecho, en general) como una manifestación más de estos cambios, y no como la causa." (pàg. 14)

En aquesta mateixa línia més global, per exemple, Roldán Barbero identifica canvis en grups socials, que no es confonen amb canvis jurídics, en l'actuació del sistema penitenciari que probablement es relacionen amb l'augment de la taxa d'empresonament. Per exemple, l'autor identifica un canvi en els últims lustres en el discurs, des del principi de confiança en el pres al de defensa de la societat:

"Las instancias penitenciarias empezaron a permeabilizar este nuevo discurso político y, sin un cambio muy evidente en la ley, fueron adoptando una interpretación jurídica en consonancia con el mismo." (Roldán Barbero, 2010, pàg. 6)

En particular, aquest canvi de discurs, molt més que canvis legals, seria responsable d'un descens de l'ús de la llibertat condicional.

Més important si és possible és que González Sánchez adverteix, amb raó, que:

"[...] la mayoría de las explicaciones que se han dado en España en referencia al incremento de la población penitenciaria [y de la punitividad en general, puede añadirse] son ateóricas." (González Sánchez, 2011, pàg. 17)

Amb això reclama la construcció de teories en sentit estricte si es vol explicar de manera plausible aquest objecte d'estudi i, si escau, oferir formes de respondre-hi.

Increment de la població penitenciària

González Sánchez (2011, pàg. 17) considera que les explicacions sobre l'increment de la població penitenciària no estan basades en teoria. En efecte, molts autors proposen amb més o menys justificació causes potencials o llistes de causes que estarien darrere de la punitivitat a escala penitenciària i potser a altres escales o dimensions. Com que sovint tampoc no hi ha cap esforç empíric per a aïllar l'efecte d'aquestes causes potencials, moltes vegades seria més correcte utilitzar el terme *factor de risc*. Enfront d'aquestes estratègies, les teories ofereixen explicacions en termes causals. Això vol dir que en primer lloc seleccionen les causes rellevants i tracten d'identificar els mecanismes que les uneixen amb la variable depenent de la qual es tracti.

Passem, doncs, a revisar algunes de les teories que s'han proposat en la bibliografia sobre la matèria.

4. Civilització i descivilització del càstig

4.1. El procés de civilització d'Elias

Pratt ha proposat una teoria segons la qual s'hauria produït una **descivilització** en l'aplicació del càstig. Aquesta teoria es troba influenciada per la tesi de Norbert Elias sobre la civilització. Com veurem, no obstant això, la lectura de Pratt és molt lliure i en general la connexió és problemàtica.

Elias, un dels grans sociòlegs del segle XX, considera que la humanitat, almenys al món occidental, segueix un procés a molt llarg termini –un procés en el qual encara estem immersos i que de fet no té fi– en el qual fins ara ha predominat el que denomina **civilització**. Elias escriu que:

"El concepte de «civilització» es refereix a una àmplia varietat de fets: el nivell de tecnologia, el tipus de les formes de comportament, des del desenvolupament del coneixement científic fins a les idees religioses i costums", incloent-hi "la forma del càstig judicial." (Elias, 1969, I, pàg. 89)

El que és clar, segons el seu parer, és que el terme *civilització* descriu l'autoconsciència d'Occident i una cosa de què està molt orgullós i en raó de la qual se sent superior a societats anteriors i fins i tot a societats contemporànies que es consideren per això més primitives (Elias, 1969, I, pàg. 89-90).

Norbert Elias

D'origen jueu, Norbert Elias va néixer a Alemanya el 1897 i va haver de fugir del nazisme i, de fet, la seva mare va ser assassinada a Auschwitz. El seu treball professional es va desenvolupar a diverses universitats estrangeres, en particular a Anglaterra. El seu llibre més conegut és *El proceso de la civilización*, que aquí revisem en part de manera superficial. Va ser publicat originàriament el 1939, però fins a la seva publicació en anglès no va rebre gaire atenció. En realitat, la seva obra és molt extensa i inclou *La sociedad cortesana*, *Mozart*, *La sociedad de los individuos* o *Deporte y ocio en el proceso de la civilización*. Va morir el 1990 i és un dels sociòlegs més importants del segle XX.

En allò que és fonamental, no obstant això, el procés de civilització consisteix en **com un tipus de conducta s'arriba a convertir en pràctica normal** en una comunitat (Elias, 1969, I, pàg. 157-167). Es pot dir que aquest comportament civilitzat consisteix en el que avui podríem considerar ser educat, net, humà, rebutjar la violència i, sobretot:

"viure amb els altres en una societat ordenada, ben organitzada, justa, previsible i susceptible de càlcul." (Mennell, 1998, pàg. 29)

És important subratllar la idea de **procés**. El que avui es considera civilitzat procedeix del que ara considerem incivilitzat i ens produeix sentiments de rebot i fins i tot de repugnància³. Però, insisteix el nostre autor, no s'han d'entendre com si realment existís una antítesi en el sentit que una cosa és bona i una altra dolenta, sinó que totes formen part d'un continu.

⁽³⁾Penseu, per exemple, en el nostre àmbit, en la tortura.

Així, és perfectament possible que en el futur les generacions esdevenidores vegin amb rebuig i desgrat les pràctiques actuals (Elias, 1969, I, pàg. 166-167).

Elias ofereix una distinció entre **civilització** i **cultura**, que en el fons reflecteix un contrast entre França i Alemanya.

- La civilització és vista a França com el progrés del món occidental i de la humanitat en àmbits diversos com la tecnologia, l'art, la política, etc., quelcom de què una nació es pot sentir orgullosa. Individualment, la civilització també es pot referir a comportaments particulars, independentment de qui els dugui a terme.
- Per contra, el terme alemany *Kultur* es limita en allò fonamental a l'àmbit intel·lectual i artístic –no al polític o econòmic, per exemple– i exigeix algun tipus de talent.

Elias explica que la contraposició apareix a Alemanya, en particular quan la burgesia de petita grandària anterior al segle XVIII era exclosa per l'aristocràcia i es veia a si mateixa com a cultivada (*kultiviert*), dipositària d'una *Kultur* enfront de la superficialitat dels seus antagonistes aristocràtics. En aquest sentit, es tracta d'un concepte que, enfront de la seguretat francesa, reflecteix la recerca de la pròpia identitat a Alemanya, una nació que es va formar relativament tard en comparació de França (Elias, 1969, I, pàg. 90-92, 95-98 i 119-131).

L'important aquí és que, al marge de qualssevol diferències, els uns i els altres consideren:

"absolutament autoevident que aquest és la manera com el món humà en general vol ser contemplat i avaluat." (Elias, 1969, I, pàg. 93)

El desenvolupament civilitzador troba el seu centre neuràlgic en un llarg **procés d'autoregulació** a escala individual que es defineix com la integració i l'autocontrol dels impulsos propis i amb relació a altres persones. Aquest procés, segons Elias, afavoreix les possibilitats del plaer i qualitat de vida, en general d'aconseguir la felicitat (Elias, 1969, II, pàg. 323-444).

No obstant això, i això és important, en tot moment són presents també tendències oposades o anticivilitzadores o **descivilitzadores** que ocasionalment es poden imposar.

El que és clar, en tot cas, és el procés general de civilització, que, per aquest motiu, tendeix a respondre a estàndards cada vegada més elevats, seguint una espècie de **corba ascendent** (Elias, 1969, I, pàg. 231). Però, en efecte, "el procés de civilització no segueix en absolut una línia recta" (Elias, 1969, I, pàg. 349).

Exemple

Un exemple d'això és la relaxació de la moral en les relacions entre homes i dones que molts ciutadans van observar en el període d'entreguerres: "Moltes coses que abans estaven prohibides ara es permeten" (Elias, 1969, I, pàg. 350). Elias suggereix que aquí hi ha menys autocontrol, però ho considera més aviat excepcional.

El procés de civilització és molt complex i comporta certs elements. Elias, per exemple, utilitza molts materials històrics molt interessants i explica que els usos socials s'han anat civilitzant o refinant a poc a poc.

Verbigràcia, en èpoques històriques era habitual que diversos comensals compartissin els utensilis de menjar, com ara culleres, gots, etc. En l'actualitat, això es considera completament inadequat i, de fet, despertaria sentiments de rebot en els qui comparteixen un àpat.

Un altre exemple del mateix àmbit es refereix a com en l'actualitat se suporta menys que el menjar recordi la seva forma original. Això és, que mengem pollastre i altres aus, be, porc, etc., però de manera que no es pugui identificar l'animal d'on procedeix aquesta carn.

Sens dubte, encara hi ha nombroses excepcions, en particular en certs llocs, però això es deu al fet que el procés de civilització segueix el seu camí. Aquestes pràctiques refinades apareixien en les classes altes i d'aquí anaven passant a grups d'escala social inferior fins a generalitzar-se. Llavors, apareixien pràctiques noves en les classes altes, de manera consistent amb la corba abans esmentada (Elias, 1969, I, pàg. 231-237).

Des del punt de vista individual, aquestes pràctiques es repeteixen i es van interioritzant fins a convertir-se en una cosa natural, en una espècie de mecanisme intern, en part del seu *habitus*.

Des d'aquest punt de vista, com s'ha avançat, alternatives a aquests comportaments civilitzats fan néixer en l'observador emocions desagradables, de rebot; fins i tot encara que els desitjos de l'individu siguin uns altres (Elias, 1969, I, pàg. 265-266).

Això és molt important, ja que Elias és un pioner en ciències socials en incloure emocions i sentiments en els seus plantejaments teòrics.

Gadafi

El dia 20 d'octubre del 2011, Gadafi, que havia dirigit Líbia durant més de quaranta anys i que havia estat relacionat amb diversos crims i greus, va morir a les mans d'un grup de milicians en una espècie de linxament. Les televisions van mostrar imatges que segurament el lector recordarà. En els fòrums que van obrir diferents diaris espanyols en les versions electròniques, moltes persones mostraven emocions de desgrat i rebuig davant la manera com va morir Gadafi i fins i tot alguns esmentaven expressament que no havia estat una forma *civilitzada* de càstig. Aquest és un exemple de la forma subjectiva com pot funcionar el procés de civilització individualment i en matèria de càstig, fins i tot en el cas d'un subjecte que despertava un rebuig generalitzat.

Per a Elias, d'altra banda, el procés de civilització i els canvis en els sentiments individualment tenen un origen estructural o, millor dit, procedeixen de canvis estructurals, de naturalesa sociològica⁴ podríem dir. En efecte, el nostre procés es relaciona amb desenvolupaments estructurals que culminen en l'aparició d'un estat central quan es comença a superar una edat mitjana en la qual el poder estava dispers (podeu veure, per exemple, Elias, 1969, I, pàg. 368-376; i 1969, II, pàg. 77-84).

⁽⁴⁾No en va, la bibliografia suggereix sovint que Elias sociologitza psicòlegs com Freud.

La nova societat es caracteritza per l'existència de monopolis que depenen d'un poder central.

En particular, l'ús de les armes i els impostos són els dos monopolis fonamentals (Elias, 1969, II, pàg. 151). En aquest nou marc, doncs, es desenvolupa el procés de civilització (Elias, 1969, II, pàg. 132-319).

El procés de civilització inclou, com hem vist i pel que nosaltres ens interessa en particular, la violència. Per exemple, Elias escriu que:

"La opinión pública de la Antigüedad también consideraba natural el asesinato de párvulos o la venta de niños, si eran bellos a los burdeles, de lo contrario como esclavos de trabajo. La barrera de sensibilidad de los hombres antiguos [...] era muy distinta de la actual, especialmente en lo referente al empleo de la violencia física. El trato violento entre los hombres era habitual [...] A nadie se le ocurría que los niños requerían un trato especial." (Elias, 1997, pàg. 415)

És important adonar-se que aquest passatge esmenta l'evolució d'una barrera de sensibilitat. Moltes de les coses que abans proporcionaven plaer, escriu Elias, ara produeixen sentiments de rebot (Elias, 1969, II, pàg. 375). Es pot, per tant, aplicar aquest plantejament al càstig, de manera que el procés de civilització es podria caracteritzar per un tractament cada vegada més refinat, menys violent, més humà vers els qui infringeixen la llei.

Exemple

Sancions de naturalesa física com les amputacions, humiliants com l'estigmatització o extremament dures com la deportació o les galeres, amb el lent pas dels esdeveniments es farien tan intolerables per als homes com la venda de nens a prostíbuls.

4.2. La teoria de la descivilització del càstig

En aquesta línia treballa Pratt, que s'inspira en aquest escenari amb força flexibilitat: en cada època i en cada societat hi ha una sèrie de límits als càstigs que es poden imposar per la comissió d'un fet delictiu o desviat.

Es pot dir, per exemple, que hi ha una certa taxa d'empresonats i de condicions de compliment de la pena de presó que és acceptable per a una societat (Pratt, 2002). En les nostres societats occidentals contemporànies, verbigràcia, seria impensable que es prescrivís la mutilació com a sanció per al robatori. Això no és solament inacceptable, sinó fins i tot **impensable** i, per descomptat, danyaria la nostra sensibilitat. Es pot evocar la pena de mort, que s'aplica en alguns estats d'Amèrica del Nord, però fixeu-vos que tampoc no s'aplica de qualsevol manera, sinó de maneres que es consideren acceptables –*civilitzades*, es podria dir– en aquelles cultures locals.

Pratt, en el treball del qual hi ha un interès per la història, al·ludeix al procés de civilització que ha tendit a predominar durant els últims segles en el nostre àmbit en el sentit de com han variat els límits que el càstig trobava en diferents societats.

Per exemple, descriu el procés pel qual la pena de mort primer es va anar retirant de la mirada general i duent-se a terme de manera reservada quan les elits van considerar rebutjable que es convertís en una espècie de carnestoltes. Més endavant ni tan sols se n'informava la premsa, i molt menys se la deixava assistir a les execucions. I així, a poc a poc, fins a la seva eliminació en la majoria dels llocs del món occidental (Pratt, 2002).

Pratt considera que des de la dècada de 1970 **aquests límits del càstig s'han ampliat** (2002, pàg. 3).

En part, de manera paradoxal, afegeix que de vegades les ampliacions de les limitacions del càstig es deuen, precisament, al procés de civilització, que ofereix els mitjans, per mitjà de la seva tecnologia, per a construir presons o implantar el control telemàtic i així expandir les xarxes de control social formal (pàg. 6).

En efecte, Pratt considera que el mateix procés de civilització pot comportar conseqüències descivilitzades.

Per exemple, el fet que el càstig s'oculti als ulls de la gent –podeu comparar, en aquest sentit, les penes que s'executaven de manera pública amb les pràctiques actuals de privació de llibertat dins de recintes tancats o les multes–, la burocràcia que envolta l'aplicació i execució de les sancions, el rol dels experts, etc. permeten que pràctiques que no serien civilitzades i que, sens dubte, no són experimentades així pels qui les pateixen, semblin que ho són (Pratt, 2002). Verbigràcia, el que els interns jutgen humiliant i degradant és exclòs de l'escrutini públic i presentat com una cosa civilitzada.

Afegeix, més enllà, que en l'actualitat s'ha generat una **cultura de la intolerància** i de rebot als altres (2002, pàg. 7-8) que ha tingut l'efecte d'ampliar les possibilitats contemporànies del càstig. Amb això es produiria una alteració del curs que estava predominant i es pot parlar d'un **procés descivilitzador** en matèria penal.

Durant un temps, el públic més aviat mostrava desinterès pel càstig i la seva aplicació. No obstant això, en el marc d'una nova cultura de la intolerància, el públic –que cada vegada té una preocupació més gran pel delictes i sofreix més inseguretat– ha començat a intervenir-hi cada vegada més fins al punt d'invertir el monopoli tradicional de l'administració burocràtica sobre el càstig. L'autor afirma que s'hauria produït **un canvi radical en l'eix del poder penal** des del racionalisme burocràtic estatal fins a la "punitivitat emotiva del públic general" (Pratt, 2002, pàg. 182). Això també ha contribuït al fet que els límits contemporanis al càstig s'hagin vist ampliat. En la línia d'Elias, una cosa que abans podria haver provocat rebuig, com les taxes actuals d'empresonament de molts països occidentals com Espanya, ara és vista fins i tot com a positiva.

I exemples fins i tot més clars són els referits a pràctiques penitenciàries nord-americanes, com que l'ús de cadenes, de vestimentes cridaneres, etc. ja no provoca rebuig en l'opinió pública nord-americana, en aquells estats on es duen a terme aquestes pràctiques, s'entén.

Tot l'anterior, doncs, apunta al fet que processos oposats a la civilització estarien tenint lloc en l'actualitat. Això es pot apreciar tant des d'un punt de vista qualitatiu –sancions més dures– com quantitatiu –de més llarga durada.

El treball històric de Pratt ha estat objecte d'algunes crítiques atenedibles. Daems, per exemple, manté que la major part de l'evidència empírica que recull en el seu treball és anecdòtica i no representativa. En aquest sentit, exagera la realitat perquè dóna la sensació que allò particular seria el que és general. D'aquesta manera, llavors, el seu treball mancava d'una base empírica sòlida. En segon lloc, Daems afegeix que Elias descriu processos que tenen lloc només a molt llarg termini; mentre que la punitivitat contemporània i, per tant, l'objecte d'estudi de Pratt, en particular, poden passar de manera relativament ràpida (Daems, 2008, pàg. 100-104).

En el marc de l'escenari recentment descrit destaca la idea del **populisme punitiu**. Aquest terme va ser encunyat en el seu moment per Bottoms i es referia a com els polítics utilitzaven el fet que l'opinió pública és més punitiva per a obtenir vots. Dit amb altres paraules, els polítics buscaven el seu propi benefici cedint a les reclamacions dels ciutadans o, almenys, al que pensaven que reclamaven, fos o no racional o fins i tot constitucional.

Populisme punitiu

En l'actualitat, diversos autors utilitzen el terme *populisme punitiu* de manera molt més àmplia, en alguns casos fins a simplement equivaler a punitivitat; però aquí en veiem el veritable significat original.

En el seu tractament del populisme punitiu, Pratt abandona definitivament la mà d'Elias. No obstant això, d'acord amb el seu treball anterior, Pratt parla de l'**alteració de l'eix del poder penal** des de la racionalitat burocràtica fins a la punitivitat del públic general (2002, pàg. 182). En el seu treball més recent s'ocupa precisament d'aquests desenvolupaments, això és, de com el públic –el *punitiu públic*, hauríem de dir– ha arribat a tenir una gran influència en la política criminal contemporània.

La idea de populisme punitiu en Pratt, en tot cas, és més àmplia que en el cas de Bottoms. Si per aquest els polítics s'aprofitaven de manera cínica dels desitjos i sentiments dels ciutadans, Pratt assenyala que almenys avui dia els polítics ja no són lliures de fer el que vulguin, per exemple explotar les demandes ciutadanes quan els interessa, sinó que es veuen obligats en certa mesura a atendre-les vulguin o no i els agradi o no (2007, pàg. 3, 8, 12, 16-18 i 31-34). En línia amb el seu plantejament previ, doncs, el populisme punitiu per Pratt "representa un canvi més gran en la configuració del poder penal en la societat moderna" (2007, pàg. 8, 24-26 i 35).

Pratt afegeix algunes qüestions ulteriors al seu plantejament. Per exemple, que el populisme punitiu existeix tant en governs de dreta com d'esquerra (2007, pàg. 20-23); o que va molt més enllà de l'anàlisi habitual de les taxes d'interns a presons, i inclou, sense anar més lluny, l'ordre processal:

"També busca retallar o abandonar totalment molts drets de justícia criminal reconeguts fa molt temps que es pensa que afavoreixen els criminals a costa dels membres de la comunitat respectuosos de la llei" (2007, pàg. 28-31; la citació procedeix de la pàgina 29).

Amb ambdós advertiments rebutja, doncs, alguns plantejaments que gaudeixen actualment d'un cert predicament.

El nostre autor porta a col·lació la paradoxa, repetida amb freqüència per la bibliografia, que els canvis punitius actuals s'han produït malgrat que, almenys en molts llocs, l'evidència apunta un descens de les taxes de criminalitat (Pratt, 2007, pàg. 36). En el seu lloc, situa les causes d'aquests desenvolupaments en **profunds canvis socials** (Pratt, 2007, pàg. 3 i 36).

En comptes d'oferir una teoria en sentit estricte, Pratt defensa una sèrie de causes del populisme punitiu: el declivi de la deferència; la falta de confiança en els polítics; la globalització, i la inseguretat. Vegem-les.

1) En primer lloc, en l'actualitat ja no s'assumeixen, almenys per amplis sectors de la població, de manera acrítica les figures de l'autoritat i el que aquestes representen i decideixen. Així, abans en molts llocs hi havia una elit burocràtica que prenia les decisions en matèria de política criminal i que estava aïllada de l'opinió pública. Hi havia una espècie d'assumpció que aquests grups tenien una espècie de "dret natural per a governar", i també un respecte o deferència per aquests grups (Pratt, 2007, pàg. 40).

Però aquesta situació ha canviat en les últimes dècades, al llarg de les quals almenys alguns sectors socials contesten aquestes decisions i hi volen influir. Així, d'una banda, s'ha produït un debilitament en la capacitat de les elits governants per a mantenir-se al marge de l'opinió pública i, d'aquesta manera, evitar influències populistes en les seves decisions; i, de l'altra, la mateixa autoritat de l'administració de justícia, per exemple, els jutges, els fiscals, etc. es veu també afeblida i menys impermeable a aquestes mateixes influències públiques. Dit amb altres paraules, quan es perd la confiança en els experts, l'individu comú i corrent es considera tan expert com els responsables de la política criminal, els jutges, els directors de presons, etc. (Pratt, 2007, pàg. 41-49).

2) Una cosa semblant es produeix en l'àmbit de la política. En els últims temps s'ha produït un declivi en la confiança en els polítics i en els processos polítics. En particular, sempre segons Pratt, molts ciutadans no tenen cap confiança que polítics i institucions treballin pel benefici general. En aquestes circumstàncies, és normal que alhora reclamin determinades decisions per a ells (pàg. 49-52).

Pratt no atribueix de manera fonamental aquests canvis al comportament particular dels polítics, això és, als seus abusos i irresponsabilitats, sinó al fet que l'ascens del neoliberalisme i la crisi de l'estat de benestar han tingut l'efecte que la gent ja no cregui que el procés polític actual sigui capaç de vetllar pels interessos de la majoria (pàg. 52-55).

3) Pratt també porta a col·lació el procés de globalització contemporani. Té, d'una banda, l'efecte que la informació es transvasa fàcilment a qualsevol lloc del món –i així, per exemple, es pot saber quina política criminal s'està aplicant en diferents països i això pot ser imitat a continuació o almenys donar idees per a altres llocs–; i, de l'altra, fins i tot pot produir una certa harmonització de cap a cap del món occidental (pàg. 55-58, sobretot 55).

4) Finalment, Pratt recorre a una idea que ha tingut una acceptació notable en la sociologia contemporània i que la criminologia ha relacionat amb la punitivitat a escala individual: la **inseguretat** a la qual estan exposats els individus contemporanis. Així, escriu el nostre autor que "moltes de les fites de la vida privada que proporcionaven seguretat i estabilitat ja no ho fan", i esmenta l'ocupació, la família o la religió, la qual cosa ha estat "reemplaçada en el seu lloc per una inseguretat ontològica" (pàg. 58 i 60, èmfasi eliminada).

Pratt afegeix l'augment de les taxes delictives que va tenir lloc en moltes nacions occidentals entre la dècada de 1960 i principis de la de 1990. Aquests desenvolupaments haurien augmentat la inseguretat.

El mateix autor indica que és molt probable que en l'actualitat les taxes ja no estiguin augmentant, sinó més aviat el contrari, però que malgrat això la gent ho continuï creient.

És a dir, el que ara s'observa en el públic és **una reacció al que es creu que passa amb el delicte**, això és, que augmenta –encara que segons Pratt, en realitat, disminueix en molts llocs (pàg. 65).

Pratt veu també influències en les estratègies penals contemporànies que van en la direcció oposada al populisme punitiu. Com es recordarà, Elias considerava que juntament amb el procés de civilització hi havia sempre tendències oposades que podien perfectament arribar a imposar-se. En aquest cas, naturalment, haurien de coexistir amb tendències civilitzadores (pàg. 146-149, per exemple). D'entre totes aquestes, no obstant això, Pratt posa una esperança especial en el que considera el **taló d'Aquil·les del populisme penal**: l'elevat cost que té l'empresonament (pàg. 150-151). D'aquesta manera, n'esmenta algun exemple i pronostica que quan aquest cost arribi a impactar en els ciutadans ja no serà possible mantenir una població carcerària tan elevada.

En aquest punt cal advertir que diversos autors ofereixen diagnòstics almenys matissats. Aquest és el cas de Wacquant (2002, pàg. 21-28), qui manté que l'estat penal contemporani ha dissenyat una sèrie d'estratègies per a fer viable aquesta despesa tremenda.

Així, per exemple, es redueix el nivell de vida dels interns, s'utilitza la tecnologia per a reduir personal o s'introdueix la feina no qualificada a les presons.

Això per no esmentar que el sector penal dóna feina a molta gent de manera directa i indirecta, i que ja als Estats Units s'ha privatitzat la gestió d'algunes presons (2002, pàg. 168-171 i 181-186).

Per finalitzar el seu treball, Pratt afegeix la seva convicció que el populisme punitiu no és inevitable, sinó que pot ser contrarestat. Amb aquesta finalitat, posa l'exemple de tres països que haurien resistit la temptació de caure-hi (pàg. 153-167). El seu pronòstic, no obstant això, no és gaire optimista, ja que, una vegada establert en un lloc, el populisme punitiu és difícil de desbancar; i allí on se li ofereix resistència es comencen a observar esquerdes en aquesta contenció (pàg. 168 i 172).

Pratt, així mateix, considera que els acadèmics tenen una responsabilitat per a frenar el populisme punitiu. Per a això, han de "participar activament en el discurs públic i polític ells mateixos", alhora que els convida a fer *lobby* cap enfora en comptes de cap endins. Acaba amb un advertiment greu:

"Si trien no fer-ho, llavors romandran en els marges, infeliços observadors de les forces populistes que el nou eix del poder penal ha forjat i al qual ha donat curs." (pàg. 179)

4.3. Avaluació

El treball de Pratt és interessant perquè incorpora el potent entramat elisèa a la criminologia. Atès que el procés de civilització té lloc molt a llarg termini i no és en absolut res planejat ni que pugui ser dirigit per la mà humana conscient, no pot explicar, com s'ha avançat, canvis que tenen lloc de manera ràpida en un mateix lloc. No obstant això, aquest enfocament sí que és útil i es pot provar mitjançant comparacions entre diferents nacions (en podeu veure un exemple en Elias, [1997], pàg. 480-486).

El fet que esmenti unes causes que poden augmentar el populisme punitiu – o no (pàg. 153)– però no es proposin mecanismes dificulta enormement el test d'aquest enfocament i més aviat el situa entre les reflexions especulatives sobre les societats contemporànies i els mals que les aguaiten.

Finalment, no tots els observadors estan d'acord que els acadèmics hagin de fer *lobby*. Tot el contrari, alguns opinen que el que han de buscar és l'excel·lència en les seves investigacions i la independència de pressions i influències tant externes com internes. Quan es fa *lobby*, sobretot cap enfora com proposa Pratt, l'investigador ha de buscar suports perquè la seva veu sigui escoltada: reconei-

xements, influències per a atreure l'atenció d'altres investigadors, finançament per a fer investigacions, etc. Aquests suports es poden buscar en el terreny privat o en el públic, però en ambdós casos és impossible mantenir la independència –si és que es volen mantenir els suports– i l'investigador en particular acaba essent vist, per exemple, com la veu dels polítics o dels *lobbies* que els donen suport. No solament això: la mateixa disciplina pot quedar compromesa i ser vista com un actor més i de la mateixa naturalesa, això és, sense el suport de la investigació científica d'excel·lència que en teoria la diferencia dels altres actors. Per això, no falta qui pensa que la impotència contemporània dels acadèmics no es deu al fet que tractin d'influir poc, com manté Pratt, sinó al fet que alguns tracten d'influir massa i són vistos, per tant, com un apèndix dels polítics (populistes, diria Pratt) però amb un collaret diferent.

Elias, en aquest context, escriu que:

"en aquel tiempo tanto como hoy estoy ajeno a una actividad política. Decidí muy tempranamente que mi tarea científica como científico social sería incompatible con la toma de partido por algún sector político." ([1997], pàg. 529)

5. La teoria del neoliberalisme i l'estat penal

Un dels desenvolupaments explicatius més recents i influents sobre la punitivitat es relaciona amb el treball del francès **Wacquant**.

Una de les idees bàsiques del seu plantejament és que s'està produint una transformació en la naturalesa de l'estat contemporani, que s'està convertint en un estat penal.

La transformació de l'estat, en tot cas, és realment àmplia ([2004], pàg. 4-5). Durant un temps l'estat, en clar contrast amb la situació actual, mantenia una preocupació social i de benestar. Als Estats Units –país al qual es refereix aquest autor, fonamentalment– potser no hi havia un estat de benestar tal com s'entenia a Europa, però sí que hi havia aquesta dimensió social. Des de la dècada de 1970, no obstant això, s'ha produït **una retirada contínua d'aquest estat social** retallant el pressupost per a ajudes, dificultant mitjançant traves administratives l'accés a aquestes ajudes i eliminant programes d'assistència social.

Loïc Wacquant

Wacquant (nascut el 1960) és un sociòleg francès format en part als Estats Units. Ha estat deixeble i col·laborador de Bourdieu. En l'actualitat, és professor a la Universitat de Califòrnia a Berkeley. Probablement el seu principal interès acadèmic rau en la marginalitat urbana, objecte d'estudi que l'ha fet investigar l'estat penal. Aquí utilitzarem alguns dels seus principals llibres, com *Castigar a los pobres y Cárceles de la miseria*. Altres llibres d'aquest mateix autor són *Parias urbanos*, *Entre las cuerdas* i *Los condenados en la ciudad*.

Juntament amb els desenvolupaments anteriors i de manera interconnectada, als Estats Units s'ha produït **un gran creixement del sistema penal**, fins al punt que es pot parlar de la "grandesa" de l'estat penal ([2004], pàg. 113). Aquest creixement ha tingut, segons Wacquant diverses dimensions, a saber:

- 1) Des d'una perspectiva vertical, la població penitenciària s'ha ampliat fins a aconseguir els dos milions d'interns!
- 2) Des d'una perspectiva horitzontal, moltes persones més estan sota la supervisió del sistema penal, encara que no estan empresonades. Per exemple, aquí se situarien els individus subjectes a sistemes de llibertat sota paraula, llibertat vigilada o *parole*, etc. S'estima que per sobre dels sis milions de persones es troben en l'entramat de control penal nord-americà.
- 3) Aquest sector penal disposa d'un dels pressupostos més elevats, fins a convertir-lo en una de les fonts d'ocupació més grans de tot Estats Units.

4) Al mateix temps s'ha desenvolupat, juntament amb el sector públic, una gran indústria privada de l'empresonament. Així, per exemple, funcionen ja presons dirigides per empreses privades.

5) Finalment, l'anomenada *política d'acció afirmativa* ha resultat que els afroamericans tinguin una probabilitat especialment elevada d'acabar en algun tipus de control penal ([2004], pàg. xv i 113-190).

Segons el nostre autor, ambdós desenvolupaments estan perfectament coordinats: l'estat penal és la forma de respondre a la retirada de l'estat social i els problemes i conflictes que això comporta.

Dit d'una altra manera, l'estat penal és la **nova manera de governar la inseguretat social**: ja no es fa mitjançant l'assistència, sinó amb el control penal (Wacquant, [2004], pàg. XIII).

L'estat adopta en la seva nova forma l'aspecte d'un centaure –Wacquant parla de l'"estat centaure" (2004, pàg. 43 i 312)–, amb un cap que pot ser liberal, però un cos autoritari.

En particular, Wacquant considera que l'estat penal no té res a veure amb un suposat augment de la delinqüència, que al seu parer no s'hauria produït, sinó amb la precarietat que caracteritza el món laboral contemporani i la retirada gradual de l'estat social assistencial.

En segon lloc, els nous desenvolupaments punitius i la presó en particular també exerceixen funcions simbòliques importants. Els ciutadans indesitjables, així les coses, són assenyalats pel sistema d'administració de justícia i la presó concretament: joves de color de barris marginals, en el cas dels Estats Units (Wacquant, [2004], pàg. 15-16).

Utilitzant una metàfora de Bourdieu, el nostre autor afirma que l'estat té dues mans per a governar la inseguretat social –i aquesta època és, en particular, una d'inseguretat social i desigualtat seriosa i creixent. La mà esquerra assisteix i la dreta castiga. El que Wacquant descriu, doncs, és que l'estat penal va retirant la mà esquerra o fins i tot traient-la del tot en el cas nord-americà i recorrent cada vegada més a la dreta. Això no respon a cap tipus d'estratègia orquestrada per les elits dirigents, sinó que el que es diu *estat* és en realitat un **camp burocràtic** –una altra idea de Bourdieu. Això vol dir que no hi ha res com un estat monolític que tira sempre en la mateixa direcció, sinó que realment hi ha forces en lluita entre elles, i cadascuna obté alguns assoliments. El que observem és l'estat d'aquestes lluites, però no l'acció coordinada i pacífica d'un estat entès com un ens unitari i coordinat (Wacquant, [2004], pàg. 17 i 20).

Exemple

Per exemple demarcant qui són els ciutadans bons o desitjables, fins i tot encara que siguin pobres, i qui no.

No solament això. La missió assistencial de l'estat no s'ha de veure necessàriament com una dimensió solidària, realment social. També d'aquesta manera l'estat pot controlar amplis grups d'individus, en particular els grups marginals. Aquest control, així les coses, es duu a terme d'una manera doble: mitjançant la supervisió assistencial i mitjançant el càstig. Wacquant descriu aquesta situació com:

"una mateixa lògica que travessa diversos camps de la política a costa de diverses lògiques que competeixen en un únic camp." ([2004], pàg. 19)

Des d'aquesta perspectiva, l'expansió punitiva compleix diverses funcions:

- 1) Neutralitzar físicament els membres redundants de la classe treballadora.
- 2) Imposar disciplina a la classe treballadora i a la classe mitjana, que cada vegada s'enfronta a una inseguretat més gran.
- 3) I, finalment, reafirmar de manera simbòlica l'autoritat de l'estat i les elits dirigits (Wacquant, [2004], pàg. XVI-XVII).

Wacquant veu també una relació clara entre aquest tipus d'estat i el **neoliberalisme**. El neoliberalisme és una ideologia i una forma de govern que afavoreix el lliure mercat i la responsabilitat individual. Des de fa algunes dècades, el neoliberalisme s'ha anat estenent, des dels Estats Units, per la resta del món occidental fins a convertir-se en predominant ([2004], pàg. 287-314).

En particular, el neoliberalisme també té una dimensió penal, que també s'ha anat estenent des dels Estats Units fins a molts altres llocs. Un bon exemple d'això és l'anomenada **tolerància zero**, un concepte que neix en aquell país i que ara és conegut a tot el món, inclosa Espanya ([2004], pàg. 239). Per Wacquant es tracta d'un cas clar de com la influència americana en matèria penal es va estenent i es fa sentir en molts altres llocs, en particular perquè no hi ha proves empíriques que n'avalin l'efectivitat en la reducció de la criminalitat ([2004], pàg. 253-254, 264 i 268-269). Les idees apareixen en primer lloc als Estats Units, amb la col·laboració de *think tanks* –una espècie d'instituts de recerca, solament que sovint dominats per la ideologia– d'orientació neoconservadora; passen a la Gran Bretanya, on els desenvolupaments nord-americans gaudeixen d'un gran predicament i reben una gran atenció; i, d'aquí, a la resta d'Europa, en un procés al qual certs pseudoacadèmics i pseudointel·lectuals donen un vernís de respectabilitat i científicitat (Wacquant, 2003a, pàg. 161-180; i [2004], pàg. 51-55).

L'extensió d'aquestes idees ha arribat a conformar una mena de "doxa" o sentit comú contemporani sobre el delictes i la manera de lluitar-hi en molts llocs del món (Wacquant, 2003b, pàg. 197-204). Naturalment, aquest nou sentit comú és punitiu ([2004], pàg. XIV, 8 i 263).

Wacquant, no obstant això, creu que malgrat tot encara hi ha diferències importants entre la pràctica nord-americana i l'europea.

1) Fixeu-vos que el nostre autor descriu la punitivitat d'acord amb una transformació de l'estat que és consistent amb el neoliberalisme. En termes generals i com sabem, un estat, per a governar la inseguretat social, té, d'una banda, la seva dimensió social i, de l'altra, la seva dimensió penal. Als Estats Units som davant d'un estat que recorre de manera desproporcionada a la seva dimensió penal per a la governança; però l'estat a Europa és molt més equilibrat i, en comparació, continua atorgant un paper relativament important als aspectes socials. Aquesta és, doncs, una diferència bàsica, encara que el futur pot produir més similituds si es mantenen les tendències actuals.

2) La segona diferència bàsica és que Europa no utilitza tant la presó com els Estats Units, de la qual cosa extreu una sèrie de conseqüències interessants.

Finalment, una de les contribucions més interessants del treball de Wacquant i que hem esmentat de passada és la reintroducció de la **dimensió simbòlica del càstig** en criminologia ([2004], pàg. 15-16).

En això porta a col·lació la tradició d'autors clàssics com Durkheim o Bourdieu. En qualsevol societat hi ha divisions basades en elements materials. Es pot pensar en les divisions socials entre races com als Estats Units; o entre nacionals i immigrants com a Europa. El càstig, doncs, compleix també la funció de reafirmar de manera simbòlica aquestes divisions socials.

Exemple

Mitjançant l'arrest i la privació de llibertat dels immigrants a Europa, una cosa que sovint és molt visible, s'estarien subratllant les diferències entre ells i els nacionals, i també cridant la nostra atenció sobre on es troben els "enemics convenients" als quals, verbigràcia, es pot culpar de diversos mals socials (Wacquant, 1999, pàg. 219-220; i 2007, pàg. 198-204).

Resum

Què és la punitivitat? és una pregunta tan important com insuficientment contestada. Alguna cosa semblant ocorre amb el concepte de *delicte*. En les pàgines precedents hem revisat informació empírica sobre com s'ha produït un augment de la punitivitat a Espanya, almenys per a alguns nivells d'anàlisi. Aquesta tendència es manté en l'actualitat i ha despertat l'interès i la preocupació de gran part de la bibliografia.

Encara que no hi ha un desenvolupament teòric comparable al de l'estudi de les causes del delicte, és possible trobar-ne algunes explicacions, entre les quals mereix la pena destacar la teoria de la descivilització del càstig de Pratt, la de la política social i de consens de Wacquant i la de la cultura del control de Garland. També l'atenció empírica que han rebut dista de l'habitual en altres àmbits teòrics de la disciplina.

Exercicis d'autoavaluació

1. Segons Kury i Obergfell-Fuchs, quantes dimensions té la punitivitat?

- a) Només una. Es tracta, per tant, d'un constructe unidimensional.
- b) Té cinc dimensions.
- c) Té cinc dimensions, però són relatives al càstig, de manera que hi pot haver més dimensions relacionades amb altres objectes.
- d) Té cinc dimensions relatives al càstig, però les anàlisis factorials exploratòries que utilitzen tenen molts problemes metodològics.

2. A Espanya, el Codi penal de 1995...

- a) en conjunt, era més benèvol que el de 1973, de l'època tardofranquista.
- b) en conjunt, era més punitiu que el de 1973, de l'època tardofranquista.
- c) és anomenat el *Codi penal de la democràcia* i per això es troba entre els més benèvols d'Europa.
- d) era més benèvol, però les més de vint reformes que ha sofert l'han convertit en més punitiu.

3. Quines de les següents formes d'augment de la punitivitat es poden trobar en el Codi penal de 1995?

- a) Elevació efectiva de les penes per eliminació dels beneficis derivats del treball penitenciari.
- b) Ús de tècniques legislatives punitives com els delictes de perill abstracte.
- c) Augment de les conductes tipificades com a delictives.
- d) Totes les anteriors.

4. La taxa d'empresonats a Espanya...

- a) se situa en la mitjana europea.
- b) se situa una mica per sobre de la mitjana europea.
- c) està entre els països europeus amb una taxa d'empresonats més alta.
- d) és a prop de la taxa dels Estats Units.

5. Catalunya va participar en l'Enquesta internacional de victimitat el 2000, no així Espanya en el seu conjunt. Sobre la punitivitat es va trobar que...

- a) els enquestats a Catalunya eren més aviat punitius.
- b) els enquestats a Catalunya eren els menys punitius de tots els participants.
- c) els enquestats a Catalunya estaven més o menys en la mitjana de tota Europa.
- d) els enquestats a Catalunya eren els menys punitius, però en utilitzar la forma cara a cara no es van poder fer comparacions amb la resta dels països, on es va utilitzar la forma telefònica.

6. Segons la teoria de la democràcia en joc...

- a) la nostra legislació s'hauria tornat més punitiva perquè la nostra població s'ha tornat també més punitiva.
- b) la nostra legislació s'hauria tornat més punitiva perquè els polítics, que han estat triats democràticament, pensen que és la millor política criminal en atenció als mitjans dels quals disposen.
- c) la nostra legislació s'hauria tornat més punitiva per motius independents de la voluntat dels ciutadans, però després els polítics intenten que es tornin més punitius.
- d) una bona política criminal s'ha de fer mitjançant la convocatòria d'un referèndum.

7. Segons les dades recollides per González Sánchez, la taxa d'empresonats a Espanya...

- a) va començar a créixer a partir de l'entrada en vigor del Codi penal de 1995 el 1996.
- b) va començar a créixer molt abans, però des de 1996 l'augment va veure incrementat el seu ritme.
- c) va començar a créixer molt abans, i l'augment més pronunciat va ser previ a 1996.
- d) l'augment ha estat irregular des de la dècada de 1970 i s'ha alternat amb períodes d'estancament.

8. L'objecte d'estudi de la tesi del procés de civilització és...

- a) per què un tipus de conducta s'arriba a convertir en pràctica normal.
- b) per què Occident ha arribat a ser moralment superior a la resta del món.

- c) per què la humanitat o almenys Occident progressa en benestar de manera imparabile en un llarg i interminable procés.
- d) per què les classes que són més refinades i cultes s'acaben imposant en una societat amb el pas del temps.

9. Segons Pratt...

- a) el procés de civilització es tradueix sempre en un tractament més benigne i humà dels delinqüents.
- b) el procés de civilització coexisteix amb períodes de descivilització.
- c) el procés de civilització pot ell mateix originar tractaments més punitius i inhumans als delinqüents.
- d) Les respostes b i c són correctes.

10. Segons Wacquant, quina estratègia caracteritza millor la pràctica europea per al govern de la inseguretat social?

- a) L'estat, en comparació de la dècada de 1960, utilitza preferentment l'assistència social, això és, la mà esquerra.
- b) L'estat utilitza únicament la política penal, això és, la seva mà dreta.
- c) En realitat, l'estat no ha estat mai assistencial a Europa, és solament una il·lusió d'alguns nostàlgics. Per tant, no es pot parlar de cap vertadera alteració de l'estat a Europa.
- d) L'estat utilitza ambdues mans, però progressivament va utilitzant més la dreta, això és, la política penal.

Solucionari

Exercicis d'autoavaluació

1. d

2. b

3. d

4. c

5. b

6. a

7. c

8. a

9. d

10. a

Glossari

barrera de sensibilitat *f* Segons Elias, límit del que una societat o un grup toleren com a contrari al seu nivell de civilització.

neoliberalisme *m* Ideologia i forma de govern que afavoreix el lliure mercat i la responsabilitat individual. Segons diversos investigadors està relacionat amb l'augment contemporani de la punitivitat.

populisme punitiu *m* En la redacció originària de Bottoms, mesures preses pels polítics per a satisfer demandes reals o fictícies dels ciutadans de més punitivitat, amb la finalitat d'obtenir vots.

punitivitat *f* Actitud enfront del càstig dels delinqüents.

teoria de la democràcia en joc *f* Teoria segons la qual les decisions de política criminal que prenen els polítics es fan atenent els desitjos de la població.

Bibliografia

Cid Moliné, J. (2008). "El incremento de la población reclusa entre 1996-2006. Diagnóstico y remedios". *Revista Electrónica de Investigación Criminológica* (núm. 6).

Daems, T. (2008). *Making sense of penal change*. Oxford / Nova York: Oxford University Press.

Elias, N. [1969] (1997). *Über den Prozeß der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen, II – Wandlungen des Gesellschaft. Entwurf zu einer Theorie der Zivilisation* (nova edició). Berlín: Suhrkamp.

Elias, N. [1997] (1998). *La civilización de los padres y otros ensayos* (versió en espanyol). Bogotá: Norma.

Feeley, M. M.; Simon, J. (1992). "The new penology: notes on the emerging strategy of corrections and its implications". *Criminology* (núm. 30).

García España, E.; Pérez Jiménez, F.; Benítez Jiménez, M. J.; Cerezo Domínguez, A. (2009). *Encuesta a víctimas en España*. J. L. Díez Ripollés; E. García España (directors). Màlaga: IAIC / Fundación Cajazol.

González Sánchez, I. (2011). "Aumento de presos y Código penal. Una explicación insuficiente". *Revista Electrónica de Ciencia Penal y Criminología* (núm. 13).

Kury, H.; Ferdinand, T. (ed.) (2008). *International perspectives on punitivity*. Bochum: Universitätsverlag Brockmeyer.

Kury, H.; Obergfell-Fuchs, J. (2003). "The acceptable prison. Official discourse, truth and legitimacy in the nineteenth century". A: G. Gilligan; J. Pratt (ed.). *Crime, truth and Justice. Official inquiry, discourse, knowledge* (pàg. 71-88). Cullompton: Willan.

Kury, H.; Obergfell-Fuchs, J. (2007). *Penal populism*. Londres / Nova York: Routledge.

Kury, H.; Obergfell-Fuchs, J. (2008). "Methodological problems in measuring attitudes to punishment (punitivity)". A: H. Kury (ed.). *Fear of crime – Punitivity. New developments in theory and research* (pàg. 277-302). Bochum: Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer.

Marteache Solans, N.; Martínez García, M.; Pérez Ramírez, M. (2010). "Comparación entre opinión pública y «opinión pública meditada» en relación a la delincuencia sexual". *Revista Electrónica de Investigación Criminológica* (núm. 8).

Mennell, S. (1998). *Norbert Elias. An introduction*. Dublín: University College Dublin Press.

Pratt, L. (2002). *Punishment and civilization. Penal tolerance and intolerance in modern society*. Londres [etc.]: Sage.

Pratt, L. (2007). *Penal populism*. Londres / Nova York: Routledge.

Roldán Barbero, H. (2010). "El uso de la libertad condicional y su influencia en el tamaño de la población reclusa en España". *Revista Electrónica de Ciencias penales y Criminología* (núm. 12).

Serrano Gómez, A. (2006). Pròleg a A. Serrano Gómez i A. Serrano Maíllo, *Derecho penal. Parte especial* (11a. ed.). Madrid: Dykinson.

Serrano Maíllo, A. (2006). "Punitivität und Gesetzgebung: Die Situation in Spanien". A: H. Kury; E. Karimov (ed.). *Kriminalität und Kriminalprävention in Ländern des Umbruchs* (pàg. 245-252). Bochum: Universitätsverlag Brockmeyer.

Serrano Maíllo, A. (2011). "Actitudes sobre Derechos fundamentales procesal-penales: una dimensión inexplorada de la punitividad. Un análisis de clases latentes". *Revista Electrónica de Ciencias penales y Criminología* (núm. 13).

Serrano Maíllo, A.; Serrano Gómez, A. (2007). "El aumento de la punitividad a nivel legislativo en España". A: H. Kury; A. Serrano Maíllo (ed.). *Estudios sobre punitividad y victimación*. Madrid: Dykinson.

Silva Sánchez, J.-M. (2001). *La expansión del Derecho penal. Aspectos de la política criminal en las sociedades postindustriales* (2a. ed.). Madrid: Civitas.

Varona Gómez, D. (2008). "Ciudadanos y actitudes punitivas: un estudio piloto de población universitaria española". *Revista Española de Investigación Criminológica* (núm. 6-1, pàg. 1-38).

Wacquant, L. (1999). "«Suitable enemies». Foreigners and immigrants in the prisons of Europe". *Punishment and Society* (núm. 1, pàg. 215-222).

Wacquant, L. (2002). "Four strategies to curb carceral costs. On managing mass imprisonment in the United States". *Studies in Political Economy* (núm. 69, pàg. 19-30).

Wacquant, L. (2003a). "Penal truth comes to Europe: think tanks and the "Washington consensus" on crime and Punishment". A: G. Gilligan; J. Pratt (ed.). *Crime, truth and Justice. Official inquiry, discourse, knowledge* (pàg. 161-180). Cullompton: Willan.

Wacquant, L. (2003b). "Towards a dictatorship over the poor? Notes on the penalization of poverty in Brazil". *Punishment and Society* (núm. 5, pàg. 197-205).

Wacquant, L. [2004] (2009). *Punishing the poor. The neoliberal government of social insecurity* (versió en anglès). Durham / Londres: Duke University Press.

Wacquant, L. (2007). *Parias urbanos. Marginalidad en la ciudad a comienzos del milenio*. H. Pons i J. Auyero (traductors). Buenos Aires: Manantial.

Zugaldía Espinar, J. M. (2006). "Contrarreforma penal (el annus horribilis de 2003) y el anteproyecto de reforma del código penal de 2006". A: F. Bueno i altres (dir.). *Derecho penal y Criminología como fundamento de la Política criminal. Estudios en homenaje al Profesor Alfonso Serrano Gómez* (pàg. 1347-1382). Madrid: Dykinson.